

DARMSTADTI RÉZMETSZETEK A RÉGI PEST-BUDÁRÓL

A Húnfalvy-öböl — Úri és falusi városrészek — A lánchíd, meg az alagút
A királyi palota és a Hentzi-szobor — Kilátás a Gellért-hegyről — Statisztikai
adatok a toronyban

Öreg rézmetszetek között ülök. A régi Buda, a régi Pest szépségei vonulnak el előttem a Darmstadtban készült képeken.

A hatvanas években vagyunk. A három város egy évtized mulva nászára készül. Ekkor írja Hunfalvy János, aki később a nemzetközi földrajzi kongresszusokon nagy sikereket alkotott elegáns francianyelvű előadásával:

— Ha Mátyás király és fényes kísérete sírjából kikelne s vasár- és ünnepnapokon a Lánchíd egyik végétől a másikig vonuló szakadatlanul tovább, az alagút szájáig s rajta keresztül a Krisztinavárosig elhúzódnó tarka ember-szalagot meglátná, bizonyosan szót nem lelne bámulata kifejezésére, meg nem foghatná, micsoda hatalom birta a széles Dunát átívelni, a nagy hegyet keresztüljárni.

Ilyen lelkesedéssel ír az egyesítés előtti Budapestről Hunfalvy János, a szepességi német, aki hamarosan olyan nevet szerzett, hogy a sarkutazók az északi jegestengernek egy öblét elnevezték Hunfalvy-öböl-nek. A pesti humor azonban akkor is pesti humor volt, és egy dermesztően hideg téli napon megkérdezték a tudóst a Váci-utcában:

— No, János, mit csinál most az öböl?

— Hát biz az most *be van fagyva*, — mondta nyugodtan Hunfalvy János.

Közben pedig megírta Pest-Buda földrajzát, amelyhez Darmstadtban vágták a képeket.

*

A Duna jobbpartján szőlővel borított hegyek sorakoznak és lábukat a folyóban áztatják, majd hátrább húzódnak, a háttérben félkört alkotnak, amely innét a Dunáig kiugró Gellérthegyben végződik. A Gellérthegy akkor is úgy meredt az égnek, mint ma és akkor is fején volt fellegvárkoronája. A lábánál vörösfalú házacskák, a budai hóhétnak, aki *Martinovich* apátot is kivégezte, családi otthona. Szemben a pesti síkság. Sorra jönnek aztán a Margitsziget lombos fái, a Lánchíd merész szalagja, és Buda sötét épületei, a ragyogó pesti Dunasor palotái. A Duna és „némi száraz árkok” közé szorított Pest 1370 holdnyi területet foglal el, benne 208 utca, 30 térség és ötezernél több lakóház. Ekkoriban évenként mintegy ötven házat építenek. Legszébb résznek két csinos sétányával a Lípótvárost tartották a pestiek. Itt volt az Uj vásártér, melyből a mai Erzsébet-tér fejlődött, a híres pesti vásárok színhelye, ahol mindent, de mindent lehetett kapni a vásáros bódékban és sátrakban, éppen csak, hogy — drágábban, mint a rendes boltokban. A Koronaherceg-utca közepén, ahol ma a postapalota áll, a szervita-atyák istállója díszlett, a Gizella-téren a régi német színház omladéka heverték, odébb egy otromba kőkerítés nagy udvar és annak a közepén a régi rozszant Harmincadépület. Az Andrassy-út helyén Pest legmocskosabb szűk utcái terpeszkedtek s tovább a mai paloták helyén unalmas káposztáskertek sorakoztak.

Budát hét részre osztották. Ezek voltak: A Vár vagy Felváros, valamint öt külváros (*Viziváros, Országút, Ujtak, Rácváros és Krisztinaváros*) és végül Óbuda. A házak száma meghaladja a négyezret, amelyek 650 holdnyi területet foglalnak el. Buda már akkor is egészen más volt, mint Pest. „A Várban bizonyos ünnepies, feszes, hivatalnoki szín és hang uralkodik, a külvárosok, kivált a Rácváros, inkább falusi jellemmel bírnak, csak a Vizivárosban van élénk műipar és kereskedelem.” Pest már fővárosiagabb, de az abszolutizmus levegője minden gyönyöröm.

A földesurak falujukba zárkóznak, a mágnások Bécsbe gravitálnak. Nyilvános társasélet alig van, mindenki elzárkózik. Színházon és néhány táncmulatságon kívül nincs szórakozás. A „csinos kávéházak”-at azonban már ekkor is látogatják, mellettük a nemzeti és kereskedelmi kaszinók, a nyilvános élet területei. A löverseny vonzóereje is jelentkezik már, olyan élet van versenynapokon Pesten, mintha nemzeti ünnep lenne.

*

Aki 1856-ban Pestre jött, annak legelső sorban a Lánchíd mutatták meg. Leirhatatlan az a büszkeség, amelyet a pesti emberben Széchenyi nagy alkotása keltett. Az idegennek végig kell hallgatni a híd történetét. Meg kell tudni, mint választotta meg az országgyűlés hosszú vita után az országos küldöttséget, amely 1838 szeptember huszonhetedikén kötött szerződést *Sina György* báróval. A báró e szerződés szerint kötelezte magát: „Vezérlete alatt alkotandó részvényes társasággal Buda és Pest városok között az országos küldöttség által megállapított kétoszlopú, minden célra és teherre számított és így a szakadatlan költözésre tökéletesen alkalmas Lánchídat és ugyanaz említett küldöttség által kijelelt vonalon *Clark Vilmos Tierny* által készített rajznak útmutatása szerint tulajdon költségén felépíteni s lehető legrövidebb idő alatt a közönség használatára megnyitni.” A híd tizenegy esztendeig épült, legnagyobb részét angol és olasz munkások vezetésével, de mellettük nagyobb ügyességre tett szert a hazai magyar, német és tót munkásság is.

A Lánchídról szólva, fel kell még jegyezni kinek alkotása a legendás oroszánok? „*Marsalkó János*, löcseifi faragta e szép műdarabokat. A grámtalapatok előoldalán mindkét felől *Széchenyi István* gróf és *Sina György* báró címerei láthatók. E címereket szintén *Marsalkó* mintázta, *Gál András* pedig ércbeöntötte.”

Mibe került a Lánchíd és mibe az alagút?

A Lánchíd összes költségei, az előmunkálatok, a budai parton levő kincstári épületek megváltása, a két városnak fizetett kárpótlás a régi hídtól járt vámjövedelem megszüntetéséért és a tulajdonképpeni hidépítés költségei 6,575.842 pengő forintot tettek ki, amiből magára a hidépítésre 4,412.628 pengő forint esett. Az alagút költségeire az „előleges felvétel” szerint az *Ürményi József* elnöklésével alakult „részvényestársaság” 300.000 pengő forintot állapított meg. Az alagút terve csak úgy, mint a Lánchídé, *Széchenyi* nevéhez fűződik, mielőtt azonban a megszervezett részvényestársaság munkához láthatott volna, bekövetkezett *Széchenyi* tragédiája és az alagút terve már-már teljesen elmerült. *Ürményi József* teremtette aztán újjá a részvényestársaságot, amelynek megbízásából *Clark*, a Lánchíd építője, az alagút megalkotásának munkáját is magára vállalta és a tervet is maga dolgozta ki. Hogy a publikum nem igen rokonszenvezett az alagút építésének gondolatával, mutatja a sok móka, amit az alagútról gyártottak: „Még készen sincs a tunnel, — írja 1853-ban a *Napsugár* humoristája — már azon gondolkodnak az emberek, hogy hol vegyenek elég pécét, amit majd azokra kell rakni, akik nyáron keresztülj menvén rajta, magukat meghűtik és tüdőgyulladást kapnak.” 1854 március tizenkilencedikén keresztül volt furva a hegy, Előtől a naptól kezdve gyalogosok két krajcár leszurása után átmehtek az alagúton, de csak — *vasárnap és ünnepnapokon*.

Néhány év előtt csendben jubilált az alagút. Nem is csoda, ha nem csaptak belőle nagy dárídót, mert száználmas sors alagútnak lenni. Hiszen az elefánton kívül talán ez az egyetlen intézmény, amelyiken sohasem látszik meg a fiatalság. Még az elefánt-bakfisoknak is ráncos a bőre és az alagút, ha egy napos is, komor, sötét és úgy csöpögnek folyton a könnyei, mintha mindig gyászolna. Azért jól esik mégis végigrobogni az alagúton és a hosszú, vízenyós lyukon átszáguldván, dobogó szívvel üdvözölni megint a napvilágot. Az alagút kóstoló a sírból, ahányszor belép az ember az alagútba, mindig elszorul a szíve és amikor újra kiér és a napfényben megcsillan a Horváth-kert fáiinak pompázó koronája, hallatlan boldog örömmel veti magát az élet után. Talán ennek a lélektanijüneménynek köszönheti Budának ez a része virágzását. Az alagút sötétje után felvillanó élnivágás miatt megy talán olyan jól a budai kiskorecsmáknak, cukrászoknak és színháznak.

*

A királyi Várpalota a hatvanas években nem a királyé, hanem a császáré volt. Persze, az sem lakott benne. Abban az állapotban volt, ahogy *Mária Terézia* a rendek kérelmére felépíttette. Nagyon lassú munka volt, amit *Hildebrand*, császári főépítész, végzett, de igazolására legyen mondva, nem igen iparkodhatott, mert az udvar nagyon gyengén eresztette a pénzt. 1748—1777-ig épült a kétemeles palota, amely 402.679 forintba került, ehhez is negyedét a városok és megyék adták. Amikor elkészült, először a st.-pölteni angol kisasszonyok, majd az egyetem helyezkedett el benne, később pedig a nádorispánok költöztek be: *Sándor Lipót* főherceg, majd meg *József* nádor, negyvennyolc után pedig a helytartó. Budavár ostroma elpusztította a palotát. A jobbszárny és a középpépület csaknem földig égett. A bütorból csak két nagy orosz tükör maradt épen, azokat is elvitték Bécsbe. A szabadságharc után újból felépítették a palotát. Nagy újítások nem estek rajta, csak egy szobor került eléje ezzel a felirattal:

Hentzi tábornok, vele Alnoch ezredes 418 hőssel egyetemben itt halt meg a császár- és hazáért.

A szobor tervét *Sprengel*, udvari építési tanácsos készítette. A revízió *Szeles Adorján* munkája volt...

*

Most menjünk fel a *Gellérthegyre* és vessünk egy pillantást a hatvanas évek Pestjére és Budájára. A *Sárosfürdő* felől a déli lejtőn felkigyózó ösvényen indulunk el. Mélyen alattunk a Duna körszalagja nyúlik el, rajta csónakok hínáznak, néha gőzös siet fel vagy alá, fölötte a Lánchíd vasívei hullámanak át a pesti partra.

A pesti parton gyönyörű szimmetrikus házsor lünik a szemünkbe, mögötte pedig egész háztenger terül el, amelyből csak itt-ott emelkedik ki néhány nagyobb szerű épület vagy házesoprot. Ott a *Nemzeti Múzeum*, a *Hadastjánok tanyája*, a templomok, amott a városháza. Csupa élénk szívet a háztengerben, amely beletorkollik a városliget zöld faoceanjába. A ligeten túl még látni lehet a termékeny síkságot, amelyen nem ritkák a tanyák sem.

A *Belváros* legnevezetesebb helye a *Széna-tér* (a mai Kálvin-tér) háttérben a ma is álló kálvinista templommal, amelynek építését *Pollack Mihály* 1830-ban fejezte be és a hírhedt *Két pisztoly* kávéházzal. Innen indul, vagy ide torkollik az *Uri-utca* (Koronaherceg-utca) és a *Stáció-utca* (Baross-utca). A *Kecskeméti-utca* az egyetemi tempom előtt húzódik le a Duna felé. Erre van a *Kalap-utca*, amelynek 1. számú házában a *Csiga-vendéglő* fölött később *Irányi Dániel* lakott, hogy majdan róla nevezzék el a *Kalap-utcát*. A mai *Váci-utca* akkor még *Lipót-utca* névre hallgatott. Nevezetes helyek itt még a *Hál-tér*, a *Kigyó-tér*, a *Róza-tér*, a *Török császár* kávéházzal, a híres *Hatvani-utca* a *Nemzeti Kaszinó*-val (építette *Pollack Mihály* és *Hild* 1828.), a *Duna-utca* a *Laczkovits-házzal*, ahol *Martinovicsék* összeküvése szövődött, a *Gránátos-utca*, a *Torony-utca*, a *Kittel-házzal*, a *Sebestyén-tér*, a *Városház-tér*. A *Kishíd-utca* sarkán áll a *Vastuskó*, amelybe német mintára minden vándorló mesterlegény nagyfejű szöveget veti bele és a vastuskó-

ház, amelybe később *Ráth Mór* híres könyvesboltja költözött.

A *Belvárostól* mint három csáp ágazik el háromfelé a város három főútja, az *Üllői-*, a *Kerepesi-*, (ahol három részletben felépítve már a mai formájában áll a *Rókus-kórház* az 1711-iki pestis leküzdésének emlékére emelt *Rókus-kápolnával* együtt) és a *Váci-út*. Észak felé az *Ujéületnél* vége a városnak, ám a *Józsefváros* már akkor is igen szétterjedő, majdnem egészen az *Orczy-kertig* ért. A *Terézváros* némi nyulványokban a városligeti fasorig terpszkedik. Nevezetes épületek a *Lipótvárosban* a *Só-téren* a *Harmincadhivatal* és a *Sóhivatal*, a *Nádor-utcában* a *Generáli-udvar*, amelyet *Hild József* épített 1820-ban, a *Bálvány-utca* ban a szintén *Hildtől* származó *Marczibányi-palota*, amelyben ma a *Magyar Földhiteletintézet* székel. A *Ferencváros* sarkán a mai vámház környékén volt a *Halásztó* és a *Molnár-tó*, amelyek között a *Mészáros-utca* torkolt a *Dunára*. Magáról a két *Dunapart*ról még évtizedekkel később is szomorú képet rajzol *Ágai Adolf*: „A két part képe — kivéve a kőkökával kirakott kétszázöles kikötőt, melynek vasgyűrűbe fűzték a hajókotelet, — a keleti rondságnak volt panorámája, Rommá lett bűtor, elviselt eszmaszár, cserép, agyonvert maeska, szóval mindaz, amit egy város élete magából, mint fölöslegest kilök, az idekerült és kietlen dombok láncolatában terpszkedett egészen a *Sóházig*, melynek helyén ma a *Vámpalota* áll.”

Az *Orczy-kert* egyik főbűszkesége a pestieknek. A *Városligetet* viszont akkor még *Batthyány-erdőnek* nevezték, mert a város használat és kiszépitésre *Batthyány* primásnak huszonnégy évre átengedte.

*

A budai oldalon hegy hátán hegy. Észak felől a várhegy emelkedik a Duna fölé, palotáival és bástyáival, alatta a város. A várhegy mögött már ott van a *Horváth-kert* a nyári színházzal, azután a *Városmajoron*, *Ferenc-halmán* át egészen a *Szép Juhász*ig lát el a szem. A *Horváth-kert* elnevezése egykori tulajdonosaitól: szentgyörgyi *Horváth Józseftől* és *Antaltól* ered. Már 1843-ban megnyitották itt a kis dórstilusban épült színházat, amelyet a főváros a kerülettel együtt 1859-ben vásárolt meg.

A pesti városháza, amelyet a *Gellérthegy*ről látunk, nem valami feltűnő épület. 1844-ben építette *Kasszelik Ferenc*. Minden oldalról szabadon álló hosszúkás négyszöget alkot. A homlokzat felső párkányát tizenegy álló képszobor ékesíti. Az épületben szinte legtöbbször a börtön, a föld alatt harmáncnyolc, a földszinten tizennyolc darab. Az épület közepéből 44 méter magas torony emelkedik ki, amelyet az óra fölött kőkarzat fut körül, ahonnan a városi tűzoltó veszedelmet kémlel. A budai városházán nincs építészeti nevezetesség. Még a török iga alól való felszabadulás után építették, 1723-ban leégett, de újjáépítették és 1773-ban második emeletsort húztak rá.

A templomok közt legelső a belvárosi, amelyről azt sem tudják, mikor épült, de az bizonyos, hogy 1507-ben már istentiszteletet tartottak benne. A tornyok 1795-ben épültek és a kereszt alatt levő aranygömbökbe latin emlékiratokat helyeztek el, amelyek az állam és a város akkori viszonyainak vázlatát adják némi statisztikai adatokkal és az *életmiszerek árjegyzékével* együtt. A templom mellett ott van már ekkor is a piaristák régi székháza és gimnáziuma is. Az egyetemi templom 1698-ban épült, az egyetem pedig 1856-ban még a pálosok hajdani zárdájában volt elhelyezve. A templom másik oldalán ott van már a papnevelde, amelynek tízezer kötetes könyvtára van. A *Ferencváros* vagy ahogy akkor hívták, cseribaratok temploma nyolc esztendővel öregebb, mint az egyetemi templom. Az angol kisasszonyok temploma és zárdája viszont 1733-ig viszi fel eredetét. A *Lipótvárosi bazilikáról* *Hunfalvy* 1856-ban ezt írja: „A régi kis egyházat 1817-ben szentelték fel, ezt Budavár 1849. ostroma alatt a lángok emésztették fel. Helyére most nagyobb szerű egyházat építettünk *Hild* építészünk tervrajza szerint. Talpkövet 1851 okt. negyediken tétették le *Scitovszky* primás és *Viale de Prela* pápai nunciusz jelenlétében. Az előzetes költségvetés 500.000 pengő forintot tett, de az építés pénzszűke miatt nagyon lassan halad elő.” Hála Istennek, azóta mégis elkészült. Áll már

a szerviták temploma, a józsefvárosi és a terézvárosi egyház is. A lutheránusok temploma az akkori Szén-téren (Deák-tér), a reformátusoké pedig a Széna-téren (Kálvin-tér) állott. A Dohány-utcai zsidó templom ekkor kezdett épülni Förster Lajos bécsi építész tervei szerint és pedig a Terézvárosban, mert ez a rész akkor még oda tartozott. Budán van a *Boldogasszony temploma*, hol Mátyás király esküdött Beatrix-al, vele szemben a Szentháromság szobra, az *Őrségi templom*, ahol húsvétkor a szent sírt csupa fegyverből állítják össze, a királyi palotában *Szt. Zsigmond egyháza*, hol Szt. István jobbát őrzik, az 1703-ban épült kapucinus-templom, a Vízivárosban *Szt. Anna egyháza* és a Krisztinavárosban a „kéményseprő kápolna“, amelyet Francia Pál kéményseprőmester építtetett.

A vármegyeház ugyanolyan, mint ma, csak akkor a „cs. k. megvehatóság“ tanyázott benne. Természetesen megvan a *Redout* régi formában, és a *Nemzeti-Múzeum*, amelynek homlokzata az akkori Országútra néz. Mindkettő Pollack Mihály alkotása. A környéket ekkor kezdik parkirozni, de a kerítés még jobbra ütött kopott deszkapalánk-ból áll. A *Nemzeti Színház* épülete, amelyet Zittelbarth Mátyás emelt, 1837-ben a Grassalkovich herceg által ajándékozott telken eredetileg jellegzetes alkotás volt, de azután a toldozgatások következtették eredeti mivoltából és később már csak belső berendezésére büszké a pestiek, amely célra „néhány előkelő hazafi“ éppen 1855-ben adott 14.000 pengő forintot. A városi német színház ekkor már másodszor égett le és így 1852-ben az *Uj téren* épült fel

helyébe az ideiglenes színház. Nyári német színház van ugyancsak a Gyár-utcában is.

A Lipótvárosban találjuk a nagyságban és szomorú emlékekben kiváló *Uj- vagy József-épületet*, amelynek belső főudvara majdnem 10.000 négyszöglet foglal el. Még hal-lanj vénéd a hat vadász fegyverének dörrenését, amely után az udvaron holtan bukott el *Batthyány Lajos*. Valaha francia hadifoglyok voltak benne, 1846-ban pedig megcsinálták melléje a *Széchenyi sétateret*, amelynek első platán-ját *Széchenyi Istvánné* grófné ültette el. Később az északi oldalon készült az *Uj Vásártér*, amely körül 1856-ban már ott állt a katonai laktanyává átalakított *Valero* selyemgyár, a *Hengermalom*, mögötte a cukorgyár és vele szemben a pályaudvar. Áll már a *Lloyd-palota*, amelynek építését *Hild József* 1830-ban fejezte be. Ekkor kezdi (1860—64) építeni *Stüler* Ágost, porosz építész, az *Akadémia* reneszansz-stílusú palotáját. *Feszl* pedig már újjáépítette *Pollack* Mihálytől összebombázott *Vigadó*ját. Ugyancsak *Pollack* Mihálytól származik az *Üllői-úti József fiúvaház*.

Nevezetes épület még ezekben az időkben a rokkantak hatalmas palotája, a *Ludoviceum*, az *Orczy*-kertben és a *Kassalik* által 150.000 pengő forintért épített katonai laktanya az *Üllői-úton*. A gázgyár az igazgató lakásával együtt a Józsefváros végén, túl a marhavásártéren, a Kerepesi-úti vám közelében volt. A Belváros, Lipótváros és Terézváros gázzal való ellátása 1856 december huszonharmadikán kezdődött meg.